

A TÉNYEK VALÓBAN MAGUKÉRT BESZÉLNEK?

„Mondtam, ne márványlapok, díszkövek;
 rólam a csendes téglák szóljanak,
 nem is emléket tartva: meleget!
 ha jő a fagy –”

Illyés Gyula: *Mozgó világ* (1965), részlet¹

Prologus

Jelen írás a 2016 novemberében a szentendrei Ferenczy Múzeumban megrendezett „Az ostromlás a dolgunk” – *A betiltott Mozgó Világ (1975–1983)* című kiállításához² készült rövid kísérő anyag átdolgozott, kibővített változata. Az eredeti felkérés a *Mozgó Világ* szociográfiai rovatát a kiállítás látogatói számára röviden bemutatató leírás elkészítésére vonatkozott. A munka során – mint oly sok esetben – segítségemre voltak a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely dokumentumai és kollégái. Így például a kiállításba kerültek az archívum anyagai közül a H. Sas Judit gyűjteménybe tartozó gyerekrajzok,³ de a *Mozgó Világ*ban publikáló számos szociográfussal, szociológussal felvett interjúkat – például Őrszigethy Erzsébet (készítette: Szász Anna Lujza), Csongor Anna, Andor Mihály (készítette: Tibori Timea) – vagy éppen Mátyus Aliz kutatási anyagait használhattam a munka során. Ezért is választottam ezt az írást Timea köszöntésére, mert talán némiképp tükrözi azt a sokoldalú kapcsolatot, amely a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely tagjait, szerteágazó érdeklődésüket összeköti – s e közösségnek Timea nem csupán egyik alapító tagja, hanem a lelke is. Mindezekon túl, a *Mozgó*ban megjelenő társadalomkutatók közül többen is Timea közvetlen kollégái voltak a Népművelési Intézetben, így Andor Mihály, Mátyus Aliz vagy S. Nagy Katalin, ezért jelen írás talán alkalmas egy rövid korszak felidézésére.

1 Illyés 1965-ben megjelent *Dőlt vitorla* című kötetéből (Illyés 1965)

2 „Az ostromlás a dolgunk” – *A betiltott Mozgó Világ (1975–1983)*. Időszaki kiállítás a szentendrei Ferenczy Múzeumban, 2016. november 17. – 2017. február 5. Kurátor: Szilágyi Zsófia Júlia. A kiállítást Reményi József Tamás, a „rég” *Mozgó Világ* szerkesztője (1980), főszerkesztő-helyettese (1981–1983), mb. főszerkesztője (1981; 1983) nyitotta meg. <http://www.muzeumicentrum.hu/a-betiltott-mozgo-vilag-1975-83/>

3 <https://20szazadhangja.tk.mta.hu/gyerekrajzok>

A Mozgó Világ szociográfiai rovata (1975–1983)

A *Mozgó Világ* irodalmi, művészeti profilja mellett a kezdetektől vállalta a szociológia és szociográfia ügyét is, ami a szociográfiával kapcsolatban ebben az időszakban korántsem volt evidens. Míg a szociológia helyzete az 1970-es években jelentősen stabilizálódott, a szociográfia továbbra is legitimációs gondokkal küzdött, és a két terület egyre távolodott egymástól. Az 1970-es évek elejére a kritikai szociológiát – részben politikai, részben belső, szakmai hatások következtében – túlnyomórészt felváltotta a „professzionális” szociológia – ez az intézményesülés mellett egyrészt azt is jelentette, hogy a szakma képviselői pozíciójuk megóvása érdekében törekedtek szétválasztani az „amatőr” és a „professzionális” társadalomtudományi területeket. Másrészt, a szociológián belül egyre hangsúlyosabbá váltak a módszertani kérdések, amelyek a kvantitatív technikák megerősödését és elterjedését segítették, szemben a kvalitatív (pl. interjú) módszerekkel. Harmadrészt, a szakszociológiák kialakulása egyre kevésbé tette lehetővé a holisztikus szemlélet fenntartását. Mindennek eredményeként a szociográfiát és a szociológiát egyre élesebb határ választotta el egymástól.

Ebben a közegben született meg 1975-ben a *Mozgó Világ*, a „fiatal írók – fiatal művészek” lapja a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának (KISZ KB) égisze alatt, mely viszonylag tág teret engedett a fiatalabb korosztály kezdeményezéseinek.⁴ Nevét a lap Illyés Gyula 1965-ös *Dőlt vitorla* című kötetének egyik verséről kapta, amely az idősödő költő hazalátogatását meséli el, az elszakadás és összetartozás, a múlt és jelen, az egyén és közösség összefonódó kapcsolatát ábrázolva az állandóan változó, átalakuló világban.⁵ 1976-ban, a *Mozgó* 2. évfolyamának 3. számában már megjelent egy pályázati felhívás, mely új szociográfiai munkák elkészítését ösztönözte. „A *Mozgó Világ* irodalmi szociográfiára hirdet pályázatot. Célja, hogy ösztönözze az írókat, költőket, szociológusokat – és mindenkit, akinek kedve van – arra, hogy nyilvánosságra hozzanak közérdekű tényeket irodalmi módszerekkel, fontos társadalmi kérdésekben állást foglaljanak.” (1976:112)

A *Mozgó* ebben az időszakban nem az egyedüli szociográfiai orgánus volt, hiszen megjelenését megelőzte a szociográfia egyik hivatalos fóruma, az Írószö-

4 Korábban 1971 és 1974 között azonos címmel, számonként más-más szerkesztőkkel hat alkalommal jelent meg almanachként. A *Mozgó Világ* 2. számának megjelenése 1975 decemberére tehető. Sajnos az első számból még a FSZEK-ben sem található példány. A főszerkesztő, Veress Miklós az 1976. decemberi számban, az egyéves évfordulóra emlékezve szintén utalt erre, nem kis büszkeséggel: „alig akad könyvtár, amelyben fellapozhatná a nyájas olvasó” (Veress 1976:3), akkora érdeklődés övezte a lap megjelenését.

5 A vers elemzését lásd Kiricsi 2002.

vetség égisze alatt, a Művelődésügyi Minisztériumon keresztül támogatott (új) *Magyarország felfedezése* című sorozat. A kiadó (Szépirodalmi) részben az „ős-sorozat” hagyományait kívánta folytatni, melyben 1937 és 1938 között Erdei Ferenc *Futóhomok*, Féja Géza *Viharsarok*, illetve Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című munkái (Erdi 1937; Féja 1937; Szabó 1937) jelentek meg. A háború előtti kapcsolatot és a marxista szemléletet erősítette, hogy a sorozatot az Írószövetség akkori elnöke, a szociográfia korábbi nemzedékét képviselő Darvas József felügyelte. A sorozat első kötete Mocsár Gábor *Égő arany* című műve volt (Mocsár 1970), amelyet évente két-három tényfeltáró szociográfia követett, köztük például Erdei Ferenc *Város és vidéke*, Moldova György *Tisztelet Komlónak!*, Végh Antal *Erdőháton, Nyíren*, Berkovits György *Világváros határában*, Diósi Ágnes *Cigányút*, Márkus István *Az ismeretlen főszerelő* vagy Závada Pál *Kulákprés* című munkája (Erdi 1971; Moldova 1971; Végh 1972; Berkovits 1976; Diósi 1988; Márkus 1991; Závada 1991).⁶ Bár a művek szerzői közül többen, például Diósi Ágnes, Mátyus Aliz, Őrszigethy Erzsébet, szerzőként, Berkovits György pedig elsősorban szerkesztőként kapcsolódott a *Mozgó Világhoz*, az 1970-es évek második felében és az 1980-as évek elején a *Mozgó* mégis újdonságot jelentett a szociográfia műfajában.

Az 1970-es években a szociográfia másik „hivatalos” orgánuma a *Forrás* című folyóirat volt, amelyben a szociográfiai munkák mellett nyilvánosságot kaphatott a szociográfusközösség szervezeti működése, építkezése, például rendszeresen beszámoltak a szociográfuskonferenciákról, és itt jelentek meg a fiatal írók 1979. májusi lakitelki találkozójának anyagai (A haza és a nemzeti önismeret, 1979:64–78) is. A lapban folyamatosan publikálták Hatvani Dánielnek a két világháború közötti szociográfusokkal, például Féja Gézával, Illyés Gyulával vagy Balogh Edgárral készített interjúit (Féja 1976; Illyés 1977; Balogh 1977), ugyanakkor Hatvani Csoóri Sándorral készült levelezése már csak a *Mozgó* 1982. januári számában jelenhetett meg (Csoóri 1982). A *Forrásban* tehát a korabeli szociográfiai munkák mellett elsősorban a két világháború közötti szociográfia kapott hangsúlyosabb szerepet, mely bár számos műfajt és álláspontot tömörített, elsősorban a parasztságot sújtó válságra fókuszált.

Mind a *Magyarország felfedezése*, mind a *Forrás* mellett a *Mozgó* más irányt képviselt, részben egy új, fiatalabb nemzedék által, részben régi ideológiáktól mentes szemléletével, bár a szociográfiai hagyományoktól korántsem elszakadva, amennyiben szociográfian a rendszer működéséből adódó hétköznapi nehézségek plasztikus ábrázolását értjük. A szociográfia célja hagyományosan a társadalmi

6 Napjainkig több mint 60 kötet jelent meg a sorozatban. <http://magyarorszagfelfedezese.hu/konyvek/>

problémák dokumentarista ábrázolása volt. Az 1900-as években a hazai társadalomtudományi gondolkodás kiszélesedésével, a nemzetközi és hazai szociológiai elméleti törekvések mellett a szociográfia azt az igényt fejezte ki, hogy az ideológiai-elméleti tételeken túl pontosan meg kell határozni, hogyan is állnak a dolgok valójában Magyarországon. Bár a szociográfia a két világháború között sem jelentett egységes műfajt, egyre inkább gyűjtőkategória lett – monográfiák, riportok, útirajzszerű leírások stb. tartoztak a körébe –, és az 1920–30-as évekre a „cselekvés és ismeret” összefogásának módozatává vált. A közös szándék, közös problematika kötötte össze ezeket a munkákat, valamint az, hogy új ismereteket, felismeréseket közöltek, elsősorban a parasztságról. A sokszínű csoportosuláshoz rengeteg szerző köthető, Féja Géza, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Kovács Imre, a Magyarország felfedezése mozgalom (Sárközi György, Athenaeum), a Fiatal Magyarország mozgalma (Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József), a népi írók fóruma, a *Válasz* című folyóirat stb. Ugyanakkor egy 1940-es írásában Bibó István a szociográfiai, falukutató munkák egységes jellegére hívta fel a figyelmet. Szerinte központi elemük, hogy egy adott történeti helyzettel foglalkoztak. „Ennek a történeti helyzetnek egy lényeges jellemzője van: az, hogy válságos helyzet.” (Bibó 1940:339) A falukutató irodalom tehát felfogható válságirodalomként, a magyar parasztság válságának irodalma – vélte Bibó. Az egyaránt politikai, tudományos és irodalmi művek, amelyek akár mindhárom területen is megtermékenyítők lehetnek, legfőbb érdeme, hogy kétségbe vonták azt a közvélekedést, hogy „a magyar parasztság egyszerű életviszonyok között élő, de sorsával és életformájával elégedett s a történeti osztályok vezetését lojálisan követő réteg” (uo:340). Valamint, hogy a kisgazdamozgalom útján e réteg megtalálta a politikai érvényesülés és érdekérvényesítés módját. Ezek a munkák épp arra mutattak rá – érvelt Bibó, hogy nagy tömegek élethelyzete nyomorúságos (Szántó Zoltán), hogy a patológikus társadalmi jelenségek (egykezés, szekták) nem helyi okokból származnak (Kovács Imre: *A néma forradalom*), hogy a parasztság az érdekeivel ellentétes politikai vezetést érzékel (Féja Géza).

Ezek a jellemzők az 1970-es évek szociográfiai munkáira is érvényesek, amennyiben a helyi, hétköznapi történéseken keresztül mutattak rá azokra a társadalmi problémákra, a válság nyilvánvaló tüneteire, amelyek nem helyi vagy egyedi, hanem a rendszer működéséből adódó okokra voltak visszavezethetők. Ez az örökség, ahogyan a háború előtti időszakban, az 1970-es évek Magyarországon is elkerülhetetlenül magában hordozta az ütközést a hivatalos ideológiával, az állam- és pártapparátus által a rendszerről alkotott képpel. Ezt támasztja alá a *Mozgó* szociográfiai rovatvezetője, arculatának alakítója, Berkovits György állásfoglalása, amely szerint a szociográfia a tények bemutatásával képes kritikai perspektívát megjeleníteni. „A tények vannak benne, amelyek szinte önmagukért beszélnek.

Természetesen a tények sohasem önmagukért beszélnek, de a szociográfiával be lehetett bizonyítani, mintha önmagukért beszélnének.” (Németh 2002:49).

A *Mozgó* szociográfiai rovata több szempontból is sajátos jelleget képviselt még az 1970-es évek szűkre szabott nyilvánosságában is. Berkovits szerint a szociográfia

„dokumentáris irodalmi műfaj. Úgy vélekedtem, hogy nagyon sokfajta dokumentumot lehet általa közvetíteni, közölni. [...] Ezek [...] a legkülönfélébbek lehetnek: hivatalosak (hivatalos iratok, levéltári dokumentumok), vagy pedig idézetek különböző orgánumból, megnyilatkozásokból, azonkívül mélyinterjúk (életutak vagy vélemények, amelyek ezekben az interjúkban megjelennek) és tények, adatok, statisztikák. Úgy gondoltam, hogy ezek önmagukban ideológiát nem képviselnek. Ezek pusztán tények.” (Uo:48–49)

A „tények bemutatása” miatt azonban egyre több bírálat érte a lapot elsősorban az állampárt felől. Részben e bírálatokra válaszul jelent meg 1978 decemberében Berkovits *A szociográfia magatartása* című tanulmánya, amelyben a szociográfia helyzetét kívánta értelmezni, és leszögezte: 1. a *Mozgó Világ* vállalta, hogy pártolja a szociográfiát. 2. „[A] szociográfiai irodalmat továbbra is a valóság olyan megismerési lehetőségének tartjuk, amelyet nem helyettesíthet és nem szoríthat ki más műfaj.” 3. „Lapunk a fiatal nemzedéké.” Berkovits írása jól jelzi a szociográfia korabeli problematikus helyzetét: azt, hogy „fiatal szociográfus nemzedék tulajdonképpen nincs”, hiszen nincs szociográfusi állás, garantált fizetés, továbbá, hogy a szerkesztőségek félnek szociográfiát közölni. „A szociográfust nehéz megvédeni. Mert nem védi – mint például az újságíró – akkora hatalom, mint a tömegtájékoztatás szervezete. S mert nem védi a tudományos vagy a művészeti elvonatkoztatás lehetősége sem.” (Uo:4)

A lap szociográfiai rovatából valóban az 1970-es évek magyar „valósága” tárul elénk, egy olyan társadalom képe, amelynek tagjai számos nehézséggel néznek szembe. A hétköznapiakat alakító kényszerekről, viselkedési sémákról, hagyományokról és beidegződésekről olvashatunk. Megjelennek az elhallgatott és kényszerűen elfogadott, egyben megnyomorító emberi helyzetek. A témák sokfélék, közös bennük, hogy kiszolgáltatott embereket jelenítenek meg, akik képtelenek kilépni a kilátástalanságból.

Az írások jelentős része foglalkozott a korszak ideológiája szerint privilegizált helyzetű *munkások* hétköznapijaival, akik a szociográfiai írásokban leginkább a folyamatos kizsákmányolás áldozataiként jelennek meg. Ezt mutatja be Halmos Ferenc *„Mi, produktív gyerekek...”* című írása (Halmos 1976), amelyben két szakmunkás arról beszélt, hogy nem rendelkeznek fix havi fizetéssel, amint leáll a

termelés, vagy nem teljesítenek normán felül, csupán kevés pénzt vihetnek haza. Hasonló problematikát jár körül Fóti Péter *Tűzkovácsok* című munkája, aki a szolnoki MÁV Javító dolgozóival beszélgetett. „Darabbéresek vagyunk. Órabért, plusz darabbért kapunk. A tervet 109-110 százalékra kell teljesíteni, hogy az egész műhelynek kijöjjön a pénze.” (Fóti 1977:46) Ugyancsak a munkások életkörülményeire és munkakörülményeire világít rá Csalog Zsolt *A Vasember*, vagy Kőbányai János *Sírkő Gyalog József esztergályosnak* című kétrészes írása (Csalog 1977; Kőbányai 1977). A munkások igencsak kritikus helyzete fontos témaként jelent meg a tényfeltáró irodalomban. A *Mozgó* annak ellenére is vállalta publikálásukat, hogy nem sokkal korábban Haraszi Miklós, a Vörös Csillag Traktorgyár marósaként szerzett tapasztalataiból írt *Darabbér* című könyvének kéziratát 1973-ban a rendőrség lefoglalta, a szerzőt bíróság elé állították, és államellenes izgatás vádjával 8 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. Több írás foglalkozott a munkásnők sajátos helyzetével is.

A szociográfiai rovat írásai a munkásság mellett számos *marginalizált csoportról* adtak képet. Több írás mutatja be a *cigányság* helyzetét, elsősorban itt is a csoport kiszolgáltatott tagjainak (nők, gyerekek) életkörülményeit. Csongor Anna *Majd ott megtanítják őket a rendre!* című írásában (Csongor 1979) egy sokgyerekes család életébe enged bepillantást, aznap, amikor a még családban lévő gyermekek is javító-nevelő intézménybe kerülnek – ahonnan pedig a szülők már ott lévő gyerekeiket is szeretnék kivenni. Siklós László *Autótolvajok* című írása (Siklós 1979) olyan fiatalokat mutat be – a rendőrségi, bírósági iratok alapján tolvajok, autórongálók –, akiknek körülményei alapján érthetővé válik, miért nem találják helyüket a világban. Diósi Ágnes a tököli börtön és a nevelőotthoni gyerekek kiszolgáltatott helyzetét (Diósi 1981), Demszky Gábor *Peremvidéken. Csövesek és alkalmiak* (Demszky 1980) címmel pedig lakás és az állandó munkahely nélkül tengődő emberek életét, abban a korszakban, amikor munkanélküliség és hajléktalanság hivatalosan nem létezett.

A *Mozgó* 1980. decemberi és 1981. januári számában jelent meg a rendszerváltás egyik legtöbb hozzászólását kiváltó vitaindító, Andor Mihály *Dolgozatok az iskoláról* című írása (Andor 1980–81; Micsinai–Szabari é. n.).⁷ A heves vita

7 A dolgozat fogadtatásának sokféleségét és persze a korszak viszonyait jól illusztrálja Tibori Timea Andor Mihállyal készített interjújának egy részlete is. „A végeredmény egy kétrészes tanulmány volt, ami a *Mozgó Világ* 1980/12. és 1981/1. számában jelent meg »Dolgozat az iskoláról« címen. Már szinte teljesen kész volt a »Dolgozat«, amikor belebotlottam abba, hogyan készítették ki 1950-ben Mérei Ferenc Országos Neveléslélektani Intézetét. Gondoltam, legjobb lenne erről magát Méreit kifaggatni. Megkérdeztem Somlai Pétert, hogyan vegyem föl a kapcsolatot apósával. »Nagyon egyszerű – mondta. – Mérei egy rendkívül nyitott ember, fel sem kell hívnod, elmész

nem meglepő, hiszen a szerző nagyon nyíltan, világos szerkezetben mutatta be az akkor 35 éves hazai oktatási rendszert és színvonalának csökkenését, miközben papíron 1978-ban közoktatási reformot hajtottak végre. A tanulmányban olvashatunk az analfabetizmus felszámolásának „sikeréről”, a nyolcosztályos rendszer bevezetésének körülményeiről, az oktatás tárgyi és főként emberi feltételeinek hiányáról. Megdöbbenő, hogy az 1980-as évek elején azonosított problémák még ma is aktuálisak, de ez nem is meglepő, hiszen a szerző akkori javaslatai a mai napig nem valósultak meg.

„Az azonban valószínűnek látszik, hogy ha a pedagógusmunka feltételeit a már fentebb vázoltak szerint megváltoztatnák, ha a tantestületek az alkotóműhelyek levegőjét árasztanák, ha az iskolákban az értelmiségi átlag-életszínvonalat – túlóra nélkül – elérő és az értelmiségi létehez szükséges szabad idővel rendelkező pedagógusok tanítanának húsz fő körüli osztályokat, akkor lassan szelekció foglalná el a kontraszelekció helyét, és valami változás 20-30 év múlva már kezdené éreztetni hatását.” (Andor 1980–81: II.30)

„A »Dolgozatból« nagy botrány lett, de Szépe György és Báthory Zoltán úgy vélte, hogy ekkor született meg a magyar oktatásszociológia. Ez azért erős túlzás, mert előtte Ferge Zsuzsa, Gázsó Ferenc, Várhegyi György, a Ladányi–Csanádi páros, Csákó Mihály, Liskó Ilona csinált már ezt-azt. Knopp András, aki akkor a Központi Bizottság Kulturális Osztályának a vezetője volt, behívatta Vitányit, és felelősségre vonta, hogy ki adott pénzt erre a kutatásra. Vitányi mondta, hogy senki. Pechje volt Knoppnak, mert ezt tényleg a »szabadidőmben«, egy fillér kutatási pénz nélkül csináltam. Mint később megtudtam, Aczél György utasította a minisztérium statisztikai osztályát, hogy ellenőrizzék az adatokat. Neki is pechje volt, mert az adatok a minisztérium statisztikai osztályáról származtak. De azért még próbálkoztak: egy Sarkadi nevű fickó, aki a Népszabadságnál az oktatásügy felelőse volt, írt egy

hozzá, adsz neki egy példányt a dolgozatból, hogy lássa, miről van szó, és megmondod, hogy mire vagy kíváncsi.« Tudtam hol laknak, mert Annával többször tanultam együtt. Elmentem, becsöngettem. Mérei nyitott ajtót, és az ajtóban állva kérdezte, hogy mit akarok. Ebben a suta szituációban, a nyitott ajtóban mondtam el, ki vagyok és mit akarok, és nyújtottam felé a dossziét. Nem vette el, hanem jéghideg hangon a következőket mondta: »Maga rendkívül kínos szituációba hozott. Nem adta meg a lehetőséget, hogy ha akarom, elutasíthassam a kérését.« – »De megadom« – mondtam, és sarkon fordultam. Egy fél évvel később, amikor a »Dolgozat« már megjelent a *Mozgó Világ*ban, üzent Forgács Péterrel – aki éppen akkor forgatta vele a róla készült filmet – hogy szívesen lát. Visszaüzentem, hogy tárgytalan.” (Andor 2012:9)

cikket a Kritikába, amelyben sandán meggyanúsított, hogy manipuláltam az adatokkal. Semmi konkrétumot nem mondott, csak sandáskodott. Végül elült a dolog, de hát már a puha kádári diktatúrában voltunk.” (Andor 2012:9)

A puha diktatúra ellenére 1981 mozgalmas év volt a *Mozgó* számára. Az 1981. márciusi számot betiltották (1981 júniusában egy összevont 3–4. szám jelent meg), az év közepén a lap kikerült a KISZ felügyelete alól, az addigi főszerkesztő, Veress Miklós helyét pedig Kulin Ferenc vette át.

„1981 áprilisában vagyunk. A felbolydulás indokolt. A *Mozgó* 3-as számát már egy hónapja hiába lesik az olvasók a standokon vagy a levélszekrényükben. Az a hír járja, hogy a nyomdában visszatartották, terjesztését megtiltották, sokan úgy tudják: be is zúzták. Fiatalokat látni ekkoriban, amint újságpapírba csomagolt folyóiratot böngésznek, arcukon a tiltott gyümölcs majszolásának örömeivel – a csemege: a *Mozgó* márciusi száma, amiből néhány példány mégiscsak kicsusszant a zúzdából. Június végén megjelenik végre a lap – összevont, 3–4-es számmal. A márciusi anyagból két cikk hiányzik, gyarapodott viszont egy mostanában szokatlan hangvétellű, »vonalas« Beköszöntővel, az egyik tanulmány előtt későbbi vitacikket ígér a szerkesztőség (elégge baljóslatúan), új főszerkesztő és kiadó jegyzi a lapot, Alexa Károly neve eltűnt a szerkesztők névsorából, szerepel viszont az új munkatárs, Gergely András. Azóta gyorsan követik egymást az elmaradt számok: Alexát ismét feltüntetik az impresszumon, Veress Miklós meg az *Élet és Irodalom* munkatársai között bukkant fel. A megjelent számokból úgy látszik: a *Mozgó* járja tovább a maga útját – de mi is történt voltaképpen?” (Szilágyi 1981)

„82 elején egy éve múlt, hogy a lapgazda Kommunista Ifjúsági Szövetség hónapokra leállította a kiadást, mígnem egy másik lapgazda, tulajdonképpen egy személyben Aczél György adott még esélyt.” (Reményi 2016)

1982-ben újabb „botrányok” következtek. A januári számban jelent meg Csoóri Sándor már korábban hivatkozott, máshonnan kitiltott beszélgetése (Csoóri 1982), februárban pedig Csalog Zsolt *Egy téglát én is letettem...* című szociográfiája kavart vihart (Csalog 1982), mely több azonos témájú tanulmánnyal együtt 1989-ben könyv formájában is megjelent, és tanúskodott arról, milyen volt az 1950-es években Magyarországon élni, „kikből állt az 1945 utáni rendszer első engedelmes »hadserege«, a káderek és a »funkcik« első nemzedéke” (Vági 1990).

1983-ban a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét, Kulin Ferencet felfüggesztették, mire a teljes szerkesztőség felmondott, a lap olvasói aláírásgyűjtő akcióba kezdtek, a szerzők pedig bojkottálták az új lapot. A „rég” *Mozgó Világ* utolsó száma 1983 novemberében jelent meg, a már nyomdába került decemberi, „ellenforradalmi-nak” ítélt Bibó-számot bezúzták.

Epilógus

Nem célom, hogy a rendszerváltás előtti és utáni szakmai közösséget, a bojkott történetét és e szakmai közösség tagjainak rendszerváltás utáni nagyon heterogén szerepvállalását bemutassam, mégis nagyon sok mindent pontosan leír a két egykori kolléga beszélgetése a későbbi időszakról. Amikor Tibori Timea interjújában arról kérdezte Andor Mihályt, milyen visszhangja volt 2011-es *Szegény Micsinay: egy besúgó élete* című könyvének, válaszában Andor utal a könyvről megjelent reflexiók kapcsán az új *Mozgó Világgal* szembeni bojkott feloldásáról és megítéléséről is.

„Érdekes, hogy ameddig mindegyik kritika tárgyyszerű volt, magával a könyvvel foglalkoztak, addig Alexa a Magyar Hírlapban inkább a személyemmel. A liberálisok kötelező rugdosása mellett arról szól a cikk, hogy én egy áruló vagyok, elárultam a *Mozgó Világot*. Ugyanis amikor 1983-ban leváltották a szerkesztőséget, és P. Szűcs Juli lett a főszerkesztő, a régi mozgós szerzők bojkottot hirdettek a lapra. Én sem adtam oda cikket egészen 1992-ig. Akkor viszont már nem volt kivel szolidárisnak lennem a régiek közül.” (Andor 2012:15)

FORRÁSOK

Csonka Erzsébet–Kovács Bálint (2016) *Mozgó Világ: Emlékezés egy folyóiratra*. Dokumentumfilm. film.indavideo.hu/video/f_mozgo_vilag

IRODALOM

A haza és a nemzeti önismeret (1979) *Forrás*, 9, 64–78.

ANDOR MIHÁLY (1980–81) Dolgozat az iskoláról I–II. *Mozgó Világ*, 6/12, 5–21.; 7/1, 16–31.

ANDOR MIHÁLY (2012) Interjú Andor Mihállal, készítette Tibori Timea. 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely, Gyűjtemények, Szociológiai-történelmi interjúgyűjtemény, Andor Mihály interjú (2012), Interjúátirat, 409_08_01_29_1.pdf

- BALOGH EDGÁR (1977) Hasznára lenni a Duna-táj népeinek (Beszélgetés Balogh Edgárral szociográfiai kérdésekről – Az interjút készítette: Hatvani Dániel). *Forrás*, 7–8, 76–88.
- BERKOVITS GYÖRGY (1976) *Világváros határában*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- BERKOVITS GYÖRGY (1978) A szociográfia magatartása. *Mozgó Világ*, 4/6, 3–12.
- BIBÓ ISTVÁN (1940) Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában. In uő: Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető. Hozzáférés: <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/index.html>
- CSALOG ZSOLT (1977) A Vasember. *Mozgó Világ*, 3/3, 54–73.
- CSALOG ZSOLT (1982) Egy téglát én is letettem. *Mozgó Világ*, 8/2, 19–54.
- CSONGOR ANNA (1979) Majd ott megtanítják őket a rendre! *Mozgó Világ*, 5/1, 58–65.
- CSÓÓRI SÁNDOR (1982) Készülődés a számadásra – Hatvani Dániel kérdéseire írt válaszok. *Mozgó Világ*, 8/1, 23–41.
- DEMSZKY GÁBOR (1980) Peremvidéken. Csövesek és alkalmiak. *Mozgó Világ*, 4, 10–106.; 5, 108–112.
- DIÓSI ÁGNES (1981) A tököli börtön sárgára van festve. *Mozgó Világ*, 7/10, 63–76.
- DIÓSI ÁGNES (1988) *Cigányút*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- ERDEI FERENC (1937) *Futóhomok*. Budapest: Athenaeum (Magyarország felfedezése).
- ERDEI FERENC (1971) *Város és vidéke*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- FÉJA GÉZA (1937) *Viharsarok*. Budapest: Athenaeum (Magyarország felfedezése).
- FÉJA GÉZA (1976) Közelkép a szociográfusról (Beszélgetés Féja Gézával – Az interjút készítette Hatvani Dániel). *Forrás*, 11, 64–74.
- FÓTI PÉTER (1977) Tűzkovácsok. *Mozgó Világ*, 3/4, 46–63.
- HALMOS FERENC (1976) „Mi, produktív gyerekek...” *Mozgó Világ*, 2/4, 66–74.
- ILLYÉS GYULA (1965) *Mozgó világ*. In uő: *Dőlt vitorla*. Budapest: Szépirodalmi. Hozzáférés: <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes00001/illyes01100/illyes01100.html>
- ILLYÉS GYULA (1977) Látlelettől a változtatásig (Beszélgetés Illyés Gyulával a magyar szociográfiáról – Az interjút készítette: Hatvani Dániel). *Forrás*, 4, 3–15.
- KIRICSI ZOLTÁN (2002) „Szülőházam téglái...” Illyés Gyula ’Mozgó világ’ című verséről. *Iskolakultúra*, 12/11, 61–69. Hozzáférés: http://real.mtak.hu/60792/1/EPA00011_iskolakultura_2002_11_061-069.pdf

- KÖBÁNYAI JÁNOS (1977) Sírkö Gyalog József esztergályosnak. I–II. *Mozgó Világ*, 3/5, 33–62; 3/6, 3–20.
- MÁRKUS ISTVÁN (1991) *Az ismeretlen főszereplő*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- MICSINAI ISTVÁN–SZABARI VERA (é. n.) *A hazai társadalomtudományos közösség vizsgálata az 1970 és 2006 közötti viták elemzésének tükrében*. Kézirat.
- MOCSÁR GÁBOR (1970) *Égő arany*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- MOLDOVA GYÖRGY (1971) *Tisztelet Komlónak!* Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- NÉMETH GYÖRGY (2002) *A Mozgó Világ története, 1971–1983*. Budapest: Palatinus.
- Pályázati felhívás. (1976) *Mozgó Világ*, 2/3, 112.
- REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS (2016) Neve: régi Mozgó Világ. *Litera*, november 17. Hozzáférés: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/remenyi-jozsef-tamas-neve-regi-mozgo-vilag.html>
- SIKLÓS LÁSZLÓ (1979) Autótolvajok. *Mozgó Világ*, 5/6, 56–65.
- SZABÓ ZOLTÁN (1937) *Cifra nyomorúság*. Budapest: Cserépfalvi (Magyarország felfedezése).
- SZILÁGYI SÁNDOR (1981) *A Mozgó Világ mozgalmas éve*. Hozzáférés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/zabolatlan-szerkesztok>
- VÁGI GÁBOR (1990) Szochaza nélkül. *Holmi*, július. Hozzáférés: <https://www.holmi.org/1990/07/vagi-gabor-szochaza-nelkul-csalog-zsolt-egy-teglat-en-islettem>
- VÉGH ANTAL (1972) *Erdőháton, Nyíren*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).
- VERESS MIKLÓS (1976) Egy éves a folyóirat. *Mozgó Világ*, 2/12, 3.
- ZÁVADA PÁL (1991) *Kulákprés*. Budapest: Szépirodalmi (Magyarország felfedezése).